

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ НОВОЇ ШКОЛИ

Дасюк Ж.М.

Загальноосвітня санаторна I-III ступенів школа-інтернат № 2 м. Хмельницького

У статті проаналізовано стан розробки проблеми формування толерантності у молодших школярів у контексті розвитку нової школи. Поняття «толерантність» визначено як інтегральну характеристику дитини, що визначає її здатність у різних життєвих ситуаціях ефективно взаємодіяти із оточенням, уникаючи конфронтації. Виявлено структурні компоненти толерантності у молодшому шкільному віці: активність, цілеспрямованість, відповідальність, сприйняття людей як суб'єктів, що мають власні почуття та бажання, рефлексія дій і психологічних станів, творчість, гнучкість та оригінальність мислення, комунікативна компетентність. За результатами теоретичного аналізу наукових публікацій визначено комплекс психолого-педагогічних умов, які забезпечують ефективне формування толерантності у молодших школярів: толерантне відношення дорослого до дітей; організація виконання колективних творчих робіт такого об'єму і змісту, що вірогідність досягнення успіху в їхньому вирішенні є суттєво вищою при колективній роботі; реалізація дорослим принципу трансформації когнітивного змісту (інформації) в емоційний; виокремлення дорослим стосунків між учасниками роботи як однієї з провідних цінностей при виконанні колективних робіт; доведення до свідомості дітей взаємозв'язку між якістю стосунків у групі та ефективністю роботи; передача дітям відповідальності за взаємовідносини, що складаються у групі.

Ключові слова: формування толерантності, молодші школярі, нова школа, дитина, молодший шкільний вік, психолого-педагогічні умови.

Постановка проблеми. Формування толерантності повинне стати одним із завдань нової школи, як одного з найважливіших інститутів виховання. Причому починатися ця виховна робота повинна з перших класів. Це особливо важливо тому, що для багатьох сучасних дітей школа стає першим місцем, де вони є членами відносно стабільного колективу однолітків. На цьому етапі дорослі повинні допомогти дітям розвинути таку якість як толерантність, сформувати у них навички толерантної взаємодії. В умовах розвитку нової школи це стає можливим, адже основними принципами, на яких побудована концепція сучасних освітніх реформ, є свобода та відповідальність, що у свою чергу є основою формування толерантності особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній науці методологічні основи вивчення толерантності заклав Г. Олпорт, який розглянув не лише різні аспекти упереджень, але і їхній зворотний з психологічної точки зору феномен – толерантність. Він виокремив низку характеристик толерантної людини: висока ментальна гнучкість; толерантність до невизначеності; здатність до емпатії; критичність до себе, що зменшує схильність переносити свою провину і відповідальність на інших; почуття гумору [1]. Толерантна людина, з точки зору Г. Олпорта, схильна до ліберальних поглядів, тоді як інтолерантна людина – до радикалізму.

Проблема толерантності є відносно новим напрямом досліджень психологічної науки, будучи більшою мірою опрацьованою у педагогіці. Значний внесок у дослідження психологічних аспектів толерантності, її сутності і функцій внесли: Г. Олпорт, Е. Фром, С. Кобаса, П. Ніколсон, М. Уолцер, О.Г. Асмолов, С.К. Бондирева, І.Б. Гриншпун, Г.У. Солдатова та ін. Проблема розвитку особистості дітей молодшого шкільного віку ретельно і детально вивчалася багатьма дослідниками (Л.С. Виготський, Л.І. Божович,

Д.Б. Ельконін, Е. Еріксон, та ін.). Питання формування такої важливої риси особистості сучасного школяра, як толерантність знайшли відображення у сучасних дослідженнях, зокрема: загальні питання педагогіки толерантності (М. Рожков, А. Сиротенко, Л. Шайгерова та ін.); етнічна толерантність (О. Байбаков, О. Доукіна, Ю. Римаренко, В. Тишков та ін.); технологічні питання виховання толерантності (С. Герасимов, О. Кащенко, П. Степанов, Г. Шеламова та ін.); гуманітарні дисципліни, як засіб формування толерантності (Л. Алексашкіна, Л. Ванюшкіна, С. Метліна та ін.); вивчення досвіду виховання толерантності у зарубіжних країнах (Г. Коберник, З. Малькова, О. Матієнко та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукового доробку вчених, зусилля яких спрямовані на вивчення різних аспектів толерантності особистості як інтегральної характеристики, що визначає її здатність реалізувати свою індивідуальність в інтересах суспільства, відкриває можливість допомогти дітям в процесі їхнього розвитку вийти на усвідомлення власної індивідуальності, навчити їх проявляти її у межах конструктивної взаємодії з оточенням. У зв'язку з цим проблема формування толерантності, найменше вивчена для дітей молодшого шкільного віку і її вирішення, має високу суспільну значущість і набуває особливої актуальності.

Мета статті – проаналізувати психолого-педагогічний дискурс проблеми формування толерантності особистості у сучасних умовах, визначити психолого-педагогічні умови її формування у молодших школярів у контексті розвитку нової школи.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до періодизації Е.Еріксона діти молодшого шкільного віку перебувають на четвертій стадії життєвого циклу – шкільний вік. Радіус їхніх значущих стосунків – сусіди і школа. Основний вибір або кризова суперечність цього вікового

періоду – заповзятливість проти почуття неповноцінності. Позитивні новоутворення віку – почуття компетентності, умілості [1]. Д.Б. Ельконін акцентує руковтворю природу психологічних новоутворень. Ми – суспільні дорослі – будуюмо їх самі, вводючи дитину в ту або іншу провідну діяльність, проектуючи яку, вчитель може суттєво впливати на розвиток дітей. Відповідно до класифікації Д.Б. Ельконіна, провідною діяльністю дітей молодшого шкільного віку є навчальна, тобто діяльність, в процесі якої відбувається засвоєння нових знань [2]. Г.А. Цукерман і Б.М. Мастеров таким чином характеризують молодший шкільний вік: «Період, який прийнято зараз називати за місцем соціальної прописки дитини, – молодшим шкільним віком (6–7–10–12 років) – є вік прийняття пред'явленого дитині соціального очікування відповідальності. У цьому віці починається освоєння якісно нових стосунків з людьми – стосунків рівності перед загальними законами» [3, с. 21].

О.О. Сорокоумова переконливо продемонструвала необхідність специфічної організації процесу навчання молодших школярів для того, щоб у цьому процесі ефективно розвивалося самопізнання школярів і розуміння ними інших людей. При традиційній організації процесу навчання розуміння інших людей і формування суджень про них обмежується фіксацією зовнішніх, тілесних властивостей. Емоційні стани майже не диференціюються, що свідчить про відсутність способів і прийомів розуміння молодшими школярами індивідуально-психологічних особливостей людей. Самооцінка школярів є неадекватною, залежить від оцінювання вчителем результатів навчально-пізнавальної діяльності учня. Розуміння учбових текстів є значно вищим, ніж розуміння іншої людини і самого себе. Для розвитку розуміння себе та інших потрібна спеціально організована вчителем навчально-пізнавальна діяльність, що включає дітей у реальні ситуації взаємодії і стосунків; у спільну діяльність у процесі вирішення продуктивних і творчих завдань, яке породжує нові особистісні сенси суб'єктів навчальної діяльності [4]. Усі ці завдання реалізуються завдяки концепції Нової школи, де велика увага приділяється індивідуальності кожного учня та особливостям його розвитку.

Розсудливе та афективне відношення до правил, моральних норм розвивається у дитини через емоційно-оцінне відношення до неї дорослого. Формування позитивних особистісних якостей через співвідношення реальних вчинків дитини з моральними еталонами буде ефективним, якщо дорослий спілкується з дитиною у довірчому і доброзичливому тоні, виражаючи впевненість у тому, що ця дитина не може не відповідати позитивній моделі. Якщо дорослий прирівнює майбутню поведінку дитини до позитивного еталону, це дає бажане зрушення у подальшому розвитку особистості дитини. Поведінка дитини стає стійко правильною. О.О. Спіцина відмічає актуальність формування толерантності у молодших класах школи, оскільки на цьому життєвому етапі починає відбуватися взаємодія між дітьми, що прийшли з різних соціумів, з різним життєвим досвідом,

розвивається рефлексія, формується почуття відповідальності; дитина відкрита впливу дорослого [5].

Віокремимо складові толерантності молодшого школяра з урахуванням вікових особливостей особистісного розвитку: активність, цілеспрямованість; позитивне відношення до себе, самоприйняття; готовність переймати на себе відповідальність, інтернальність; відношення до людських відносин як значущої і самостійної цінності; цілісне багатопланове сприйняття суб'єктів взаємодії як таких, що містять у собі одночасно небезпеку і ресурс в їхній нероздільності; сприйняття людей як об'єктів особливого роду (суб'єктів), що мають власні почуття, емоції, бажання; розрізнення і роздільна оцінка особистості і поведінки; рефлексія дій і поточних психологічних станів; творчість, гнучкість і оригінальність мислення; комунікативна компетентність. Показниками сформованості толерантності у дітей молодшого шкільного віку є: просоціальна спрямованість; успішна соціальна адаптація, яка знаходить вираження у внутрішній задоволеності суб'єкта з одного боку, і позитивний оцінці індивіда його безпосереднім оточенням, з іншого; здатність до активної творчої взаємодії з середовищем.

Що стосується роботи з формування толерантності у молодших школярів – це має бути групова діяльність під керівництвом уповноваженого дорослого, який би контролював та емоційно оцінював міжособистісні стосунки дітей, і сам проявляв толерантне відношення до дітей. Сформувати специфічні для толерантності мотиваційні механізми можна лише через роботу з емоціями. Тому однією з основних умов формування толерантності у молодших школярів є робота з емоціями дітей, систематична реалізація дорослим принципу трансформації когнітивного змісту (інформації) в емоційний. Лише безпосереднє переживання дитиною толерантних стосунків, формування у неї на цій основі цілісного образу толерантності, інтуїтивне досягнення її потенціалу і сенсу у своєму житті закономірно приведе її до формування особистісних утворень, що відповідають толерантності.

Засобом формування толерантної особистості з точки зору Г.У. Солдатової є відпрацювання життєво необхідних соціальних навичок в процесі групової роботи. Дитина набуває особистого досвіду, внаслідок чого поняття толерантності наповнюється не абстрактним, а конкретним особистісним сенсом. Лише так воно може стати реально діючим конструктом, що визначає поведінку людини [6].

О.А. Овсянникова вважає, що основними методами формування толерантного відношення дітей до однолітків є метод спонукання до співпереживання емоційно-сміслової інтонації Іншого і метод конструктивного діалогу, який припускає взаємодію дитини і цього Іншого. Ці методи сприяють рівноправному внесению кожною дитиною своєї ідеї, ґрунтованої на позитивному оцінюванні її іншими дітьми. Крім того, вони сприяють прийняттю і розвитку дітьми ідеї однолітка, формують бажання надати допомогу один одному. Коли діти навчилися виявляти головний сенс художнього твору і мають

уявлення про варіанти вираження людських почуттів голосом і жестом, необхідно спонукати їх знаходити власні засоби і способи вираження емоційних станів людини і «олюдненої» природи [7]. Н.Б. Щеголихіна вказує на те, що найефективнішим методом формування толерантності є рольові ігри, оскільки у грі можна легко з'ясувати відношення школяра до якої-небудь проблеми, гра надає дитині можливість отримати конкретний особистий досвід і сформувати власне ставлення до проблеми. Головне, що дитина виносить з гри – це емоційне переживання, яке є основою для сприйняття інформації під час бесіди [8].

Вищенаведені програми мають декілька загальних рис, повторюваність яких є закономірною. Переважна більшість з них є програмами психологічних тренінгів. Це автоматично обумовлює вимогу дотримання групових норм (у тому числі спрямованих на створення атмосфери психологічної безпеки); акцент робиться не на засвоєння знань, а на формування відношення, розвиток почуття, здатності і, на другому місці, – на розвиток вмінь і навичок; важливу роль у програмах тренінгів посідають творчі роботи, у тому числі – колективні творчі роботи; багато авторів приділяють значну увагу роботі з емоціями; переважна більшість перерахованих програм розпочинаються з ознайомлення з поняттями «толерантність» «толерантна поведінка», «толерантна особистість», «межі толерантності» та ін.

Висновки і пропозиції. За результатами теоретичного аналізу публікацій можна визначити такий комплекс психолого-педагогічних умов, які забезпечують ефективне формування толерантності у молодших школярів: толерантне відношення дорослого до дітей; постановка перед

дітьми творчих завдань; організація виконання колективних творчих робіт такого об'єму і змісту, що вірогідність досягнення успіху в їхньому вирішенні істотно вище при колективній роботі над завданням, ніж індивідуальній; реалізація дорослим принципу трансформації когнітивного змісту (інформації) в емоційний; прийняття дорослим стосунків між учасниками роботи і виокремлення їх як однієї з провідних (основних) цінностей при виконанні колективних творчих робіт; доведення до свідомості дітей взаємозв'язку між якістю стосунків в групі та ефективністю роботи; передача дітям відповідальності за стосунки, що складаються у групі; навчання дітей правилам ефективної організації спільної роботи (обговорювати і погоджувати плани, використовувати справедливі процедури і об'єктивні критерії і т. п.).

На основі зазначеного вище можна зробити такі висновки про специфіку проблематики толерантності стосовно молодшого шкільного віку: потребу дітей у спілкуванні з однолітками і сторонніми дорослими необхідно спеціально розвивати; формування толерантності у молодших школярів доцільно здійснювати у межах їхньої навчальної діяльності, яка для цього віку є провідною. Ця діяльність повинна відбуватися у специфічних умовах, з дотриманням певних норм і принципів, процес засвоєння яких є виробленням емоційного відношення до цих норм, що розвивається через емоційно-оцінне відношення дорослих до дітей. Отже, виховна робота, для того, щоб бути ефективною, повинна вестися з усією референтною групою під керівництвом дорослого на доступному дітям рівні конкретно-понятійного мислення, що стає можливим в умовах розвитку Нової школи.

Список літератури:

1. Эриксон Э.Г. Детство и общество / Э. Эриксон. – СПб.: Психол. центр «Ленато», 1996. – 589 с.
2. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды / Д.Б. Эльконин. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с.
3. Цукерман Г.А., Мастеров Б.М. Психология саморазвития / Г.А. Цукерман, Б. М. Мастеров. – М.: Интерпракс, 1995. – 288 с.
4. Сорокоумова Е.А. Психология самопознания детей младшего школьного возраста: дис. ... д-ра психол. н / Е.А. Сорокоумова. – Самара, 2002. – 312 с.
5. Спицына О.А. Психологические условия формирования когнитивного и поведенческого компонентов толерантности у младших школьников в образовательной сфере: дис. ... канд. психол. н. / О.А. Спицына. – Казань, 2006. – 221 с.
6. Солдатова Г.У. Практическая психология толерантности, или Как сделать так, чтобы зазвучали лучшие струны человеческой души / Г.У. Солдатова // Век толерантности. – 2003. – Вып. 6. – С. 60–78.
7. Овсянникова О.А. Формирование толерантного отношения дошкольников к сверстникам средствами искусства: дис. ... канд. пед. н. / О.А. Овсянникова. – Екатеринбург, 2003. – 185 с.
8. Щеголихина Н.Б. К проблеме формирования культуры межнациональных отношений / Н.Б. Щеголихина // История. – 2002. – № 7. – С. 2–3.

Дасюк Ж.М.

Общеобразовательная санаторная I-III ступеней школа школа-интернат № 2 г. Хмельницкого

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ НОВОЙ ШКОЛЫ

Аннотация

В статье проанализировано состояние разработки проблемы формирования толерантности у младших школьников в контексте развития новой школы. Понятие «толера́нтность» определено как интегральную характеристику ребенка, определяющую его способность в различных жизненных ситуациях эффективно взаимодействовать с окружением, избегая конфронтации. Выявлены структурные компоненты толерантности в младшем школьном возрасте: активность, целенаправленность, ответственность, восприятие людей как субъектов, имеющих собственные чувства и желания, рефлексия действий и психологических состояний, творчество, гибкость и оригинальность мышления, коммуникативная компетентность. По результатам теоретического анализа научных публикаций определен комплекс психолого-педагогических условий, обеспечивающих эффективное формирование толерантности у младших школьников: толерантное отношение взрослого к детям; организация выполнения коллективных творческих работ такого объема и содержания, что достоверность достижения успеха при их решении является существенно выше при коллективной работе; реализация взрослым принципа трансформации когнитивного содержания (информации) в эмоциональный; выделение взрослым отношений между участниками работы как одной из ведущих ценностей при выполнении коллективных работ; доведение до сознания детей взаимосвязи между качеством отношений в группе и эффективностью работы; передача детям ответственности за взаимоотношения, складывающиеся в группе.

Ключевые слова: формирование толерантности, младшие школьники, новая школа, ребенок, младший школьный возраст, психолого-педагогические условия.

Datsuk J.M.

General Sanatory I-III of Degrees School-Boarding-School № 2, Khmelnytsky

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR FORMATION OF TOLERANCE OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN IN THE CONTEXT OF NEW SCHOOL DEVELOPMENT

Summary

In the article the state of development of the problem of forming of tolerance is analysed for junior schoolchildren in the context of development of new school. Concept «tolerance» is certain as integral description of child, qualificatory him ability in different vital situations effectively to co-operate with surroundings, avoiding confrontation. The structural components of tolerance are educed in a midchildhood: activity, purposefulness, responsibility, perception of people as subjects, having own feelings and desires, reflection of actions and psychological states, work, flexibility and thinking originality, communicative competence. On results the theoretical analysis of scientific publications the complex of psychological and pedagogical conditions that provide the effective forming of tolerance for junior schoolchildren is certain: tolerant relation adult to the children; organization of implementation of collective creative works of such volume and maintenance, that authenticity of achievement of success with their decision is substantially higher during collective work; realization to the adults of principle of transformation of cognitive maintenance (to information) is in emotional; selection to the adults of relations between the participants of work as one of leading values at implementation of collective works; taking is to consciousness of children of intercommunication between quality of relations in a group and efficiency of work; a transmission to the children of responsibility is for mutual relations that is folded in a group.

Keywords: forming of tolerance, junior schoolchildren, new school, child, midchildhood, psychological and pedagogical conditions.